

อิทัปปัจจยตา ในฐานะของพระพุทธวณะที่อุกมองข้าม

— ๑ —

เสาร์ที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

วันนี้เป็นวันแรกของการบรรยายวันเสาร์ของปีใหม่
ดั่งที่ท่านทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วเป็นส่วนใหญ่ ว่าเรามีความ
มุ่งหมายจะบรรยายหลักพระธรรม ทุกวันเสาร์ ตลอดฤดูแล้ง
๔ เดือน จะหยุดแต่เฉพาะฤดูฝน ๓ เดือน และเราก็ได้
หยุดมาแล้ว ๓ เดือน คือเดือน ตุลาคม พฤศจิกายน ธันวาคม
นี้ก็ขึ้นปีใหม่เริ่มฤดูแล้ง ; ตั้งแต่เดือน มกราคม ไป ๔ เดือนนี้
ก็จะบรรยายทุกวันเสาร์.

[ปรารภวิธีการจัดการบรรยาย]

ที่นี้ ความมุ่งหมายของการบรรยายนี้ ก็ได้กล่าวไว้ตั้งแต่ปีก่อน
บางคนคงจะจำได้ แต่บางคนก็อาจจะลืม และบางคนก็ยังไม่เคยฟัง. ความ
มุ่งหมายส่วนใหญ่ ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ ที่เราจะสนองพระพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า

ในการที่จะช่วยกันสืบอายุพระศาสนา และในการที่จะช่วยกันทำความบริสุทธิ์ ความถูกต้องของพระพุทธศาสนาให้ยังคงอยู่. แต่เนื่องจากเรื่องนั้นมันมากมาย มันซับซ้อนลึกซึ้ง ดังนั้นเราจึงต้องใช้ความพยายามมาก จึงต้องมีการบรรยายกันหลายครั้งหลายหน หรืออาจจะเป็นหลายสิบครั้งหลายสิบหน จนกว่าพวกเราพุทธบริษัทจะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง สมกับที่เป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง; ไม่เป็นพุทธบริษัทกันแต่ปาก. นี่เป็นความมุ่งหมายโดยเฉพาะ ความมุ่งหมายอันใหญ่ยิ่ง ที่ได้มีการบรรยายนี้; จึงมีการบรรยายให้ฟัง แล้วก็มี การเปิดโอกาสให้สอบถาม ชักใช้ อภิปราย สมนา ในหัวข้อนั้น ๆ ที่ได้พูดไปในวันหนึ่ง ๆ ให้เป็นที่แจ่มแจ้ง จนกว่าจะครบถ้วนทุกหัวข้อ ทุกแง่ทุกมุม เพื่อจะทำให้มีพุทธศาสนาที่ถูกต้อง อยู่ในจิตใจของท่านทั้งหลายได้ทุกคน.

ที่นี้ เราก็เลือกเอาสถานที่นี้ ที่ตรงนี้ เพื่อว่าเราจะได้เป็นเกลอกันกับธรรมชาติ เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเป็น. พระพุทธเจ้าท่านเป็นเกลอกันกับธรรมชาติ เพราะว่าท่านประสูติกลางดิน, ท่านตรัสรู้กลางดิน, และท่านก็นิพพานกลางดิน, แล้วท่านอยู่เป็นส่วนใหญ่กลางดิน. วิหารของพระพุทธเจ้าก็พื้นดิน ไม่มียกพื้น; ที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นพื้นดิน ไม่มียกพื้น; มีเสื่อหญ้า สำหรับลาด อย่างดีก็มีเพียงที่เรียกว่าตั่งเตี้ย ๆ ในบางครั้ง. ท่านประสูติที่ใต้ต้นไม้ ที่สวนลุมพินีกลางพื้นดิน น้อย่าลืมเสีย. ท่านตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์”; ก่อนนั้นมีชื่อว่าต้น อัสสัตถะ เป็นไม้ตระกูลมะเดื่อชนิดหนึ่ง. เมื่อพระพุทธเจ้าไปตรัสรู้ที่ใต้ต้นไม้ต้นนั้นเข้า ต้นไม้ต้นนั้นก็ได้เกิดวิฤติ ได้ชื่อใหม่ว่า “ต้นโพธิ์”. โพธิ์ แปลว่า ความรู้. ท่านนั่งตรัสรู้กลางดินที่ริมตลิ่ง ของแม่น้ำกวัง ๆ สายหนึ่ง. ที่นี้เมื่อท่านนิพพาน ก็ได้ต้นสาละในสวนที่เยาวชนของพวกมัลละกษัตริย์ กลางดินอีกเหมือนกัน.

ถ้าพูดกันอย่างสรุปความก็ว่า เกิดกลางคืน ตายกลางคืน เป็นพระพุทธเจ้ากลางคืน สอนคนอื่นตามกลางคืน : ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติอย่างนี้. พวกเราทะเลาะกันอยากจะได้อยู่บนตึก บนวิมาน มันเดินกันคนละทาง ฉะนั้นจึงต้องมานั่งกลางคืนกันที่นี่ ให้เป็นที่ระลึกแก่พระพุทธเจ้า ว่าท่านเกิดกลางคืน ท่านตายกลางคืน เราจะได้ไม่ลืมตัว. ฉะนั้นขอให้รู้สึก โดยประจักษ์แก่ใจว่า **นั่งกลางคืนได้บุญมากกว่านั่งบนอะไร ๆ** มันได้เป็นเกลอกับธรรมชาติ คือแผ่นดิน แล้วก็ตื่นไม่. พระพุทธเจ้าประสูติใต้ต้นไม้ ตรัสรู้ใต้ต้นไม้ ท่านเป็นเกลอกับธรรมชาติถึงขนาดนี้. นี่เราพยายามเป็นอยู่ให้เหมือนท่าน ความคิดนึกในจิตใจ มันก็จะเกิดได้ง่าย ในทางที่มันคล้าย ๆ กัน ฉะนั้นขอให้พอใจหรือยินดีเป็นพิเศษ ในการที่ได้นั่งกลางคืนอย่างที่กำลังนั่งอยู่ที่นี่ เพื่อบูชาคุณของพระพุทธเจ้า.

ทำไมไม่จึงเลือกเอาเวลานี้ เวลา ๑๑ โมงครึ่ง? เพราะว่ามันเป็นเวลา ที่ว่างนอน เป็นเวลาที่รับประทานเข้าไปมาก แล้วก็ว่างนอน อาตมาก็เลือกเอาเวลานี้ เพราะมันเป็นเวลาที่ประโยชน์เพื่อจะได้ต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทระ; ถีนะมิทระ ความมัวงม ความซึมเซา ความมัวงมนอน ความมึนชา ความละเหี่ย; ต้องการจะให้ท่านทั้งหลาย ได้มีโอกาสรับประทานอิ่มแล้ว มา นั่งว่างนอนซึมเซา เป็นความรู้สึกเกิดขึ้นมาในใจแล้วต่อสู้ให้ชนะได้ เหมือนพระพุทธเจ้าต่อสู้จนชนะมาร. มารคือ อวิชชา ความไม่รู้ คลอดลูกออกมาเป็นถีนะมิทระ. ถ้าขัดถีนะมิทระไม่ได้ เป็นอันว่าจิตนี้ไม่แจ่มใส. ดังนั้นการเจริญสมาธิ ต้องกำจัดนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามะฉันทะ, พยาบาท, ถีนะมิทระ, อุทธัจจะกุกกุจจะ, วิจิกิฉา; พึงรู้ให้ได้ว่าใน ๕ อย่างนั้นมันมีถีนะมิทระ อยู่ด้วย. ถ้าผู้ใดใจอ่อนแอ จนถึงขนาดที่ต่อสู้ ถีนะมิทระนี้ไม่ได้แล้ว ย่อมแสดงว่าจิตใจของคนนั้นยังอ่อนแอ ยังไม่แข็งแกร่งพอที่จะรู้ธรรมะได้ ฉะนั้นขอให้เราทุกคน พยายามต่อสู้กับสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทระ; รับประทานมาก ๆ แล้วเสร็จใหม่ ๆ มันเกิดง่าย มันเกิดมาก จึงเลือกเอาเวลานี้ว่าจะได้ต่อสู้กับ ถีนะมิทระ

เต็มที. ฉะนั้นก็คอยจับตาดูซึ่งกันและกันก็แล้วกัน ว่าใครนั่งสับประหงกบ้าง นั่นคือมี ถินะมิทธะ. ถ้าคนนั้นยังนั่งสับประหงกก็แปลว่าคนนั้นยังมี ถินะมิทธะ จิตใจนั้นยังไม่ได้รับการฝึกฝนที่ดี ที่จะเป็นจิตใจที่แจ่มใสหรือเข้มแข็งพอที่จะรู้ธรรมะ ของพระพุทธเจ้าได้. ฉะนั้นขอให้ถือว่า ถินะมิทธะ เป็นศัตรูอันร้ายกาจ ลึกซึ้ง. กิเลสทั้งหลายมันเนื่องกันหมด : ถ้ามีกิเลสประเภท ถินะมิทธะ แล้ว ไม่ต้องสงสัย กิเลสประเภทอื่นก็ย่อมมี. ถ้ากำจัดกิเลสอันนี้ ซึ่งกำจัดได้ยากนี้ได้ กิเลสอันอื่น ก็เป็นอันว่าจะต้องกำจัดได้.

ที่นี้ ขอยกยักหน้อยที่ว่าจะเล่าเรื่องส่วนตัว: เมื่ออาตมาไปศึกษาเล่าเรียน อยู่ที่กรุงเทพฯ ไปอยู่ที่วัด ๆ หนึ่ง วัดนี้มีระเบียบมาแต่โบราณกาล ฉันเข้า ๗ โมง ครึ่งเศษ ๆ พอเสร็จฉันเข้า ๘ โมงลงโบสถ์ ทำวัตรเช้า ก็คิดดูซิฉันเข้าใหม่ ๆ ๘ โมง ไปทำวัตรเช้า. เราก็ได้มีโอกาสนั่งดูว่า ใครมันสับประหงกบ้าง แต่อาตมา ขอยืนยันด้วยเกียรติยศเวลานี้ว่า ไม่เคยแพ้เลย มีแต่ได้นั่งหัวเราะคนที่สับประหงก ตัวเองไม่เคยสับประหงก. ที่นี้ถ้าว่าเป็นวันอุโบสถคือวันพระ กฎของวัดมีว่า ฉันเพลเวลา ๑๑ น. เศษ ๆ ก็เสร็จจวน ๆ ๑๒ น. พอถึง ๑๒ น. นั้น ไปอยู่กัน ในโบสถ์หมดแล้ว พอนาฬิกาในโบสถ์ตีเป้งนี้ เขาผลักประตูคงโครมลั่นกลอนตังโครม ทั้งประตูโบสถ์และประตูวิหารคดไม่มีใครเข้ามาแล้ว แล้วก็ถึงอุโบสถเวลา ๑๒ นาฬิกา เที่ยงเช่นอย่างนี้. มีหลาย ๆ สิบองค์ เราก็ยังได้นั่งดูว่าใครมันสับประหงกบ้าง. การนั่งฟังปาฏิโมกข์นั้นชวนง่วง ชวนสับประหงกง่ายที่สุด เพราะมันไม่รู้ว่าจะไร. นั่งฟังอย่างนั้นมันยังรู้เรื่อง มันยังสับประหงกยาก เพราะมันรู้เรื่องอยู่บ้าง; แต่นั่งฟัง ปาฏิโมกข์นี้ ถ้าไม่ใจแข็งจริง ๆ แล้ว ก็จะต้องง่วงสับประหงก. อาตมาก็ไม่ ยอมแพ้ นี่กล่าวพูด กล้ายืนยันว่า ไม่เคยสับประหงก ในการที่ลงโบสถ์ฟังปาฏิโมกข์ เวลา ๑๒ น. ฉันเพลเสร็จไปใหม่ ๆ.

ที่นี้ก็มองเห็นอานิสงส์อันว่า แหม! นั่นมันเป็นเครื่องทดสอบ เป็นเครื่องสอบได้ เป็นเครื่องวัด ว่าถ้าเราเอาชนะ ถิ่นะมิทระ อย่างนี้ได้ เรามีจิตใจเข้มแข็ง พอสมควร มีความเข้มใสพอสมควร ที่จะเข้มแข็งในธรรมของพระพุทธเจ้าได้.

ที่นี้ เรามาถึงคนทั่วไป พอกินเข้าไปอ้อม กังว่นนอน ง่วงนอนเข้านอน ไม่มีใครว่าเขา ไม่มีใครเป็นนายเขา เขาก็นอนกันเสียจับหนึ่ง. เมื่อฝรั่งมาเป็นเจ้า เป็นนายอยู่ที่ประเทศอินโดจีน มาเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของพวกทางนี้ว่า พอเที่ยง ที่ ๑๒ ก็ปิดออฟฟิศ นอนกันถึงบ่าย ๒ โมง ลุกขึ้นทำงานใหม่. นี้ออฟฟิศราชการ ที่พวกฝรั่งเขามาจัดให้ที่อินโดจีน; ในเมืองไทยเขาทำไม่ได้ เพราะเขาไม่เป็นนาย ถึงขนาดนั้น. เขามาแก่นิสัยที่เคยอดทนของชาวตะวันออกนี้ให้กลายเป็นคนขึ้นนอน เหมือนพวกเขา. อ้างเหตุว่าเป็นเมืองร้อน เป็นฤดูร้อน ตอนเที่ยงต้องนอน แล้วมันก็นอน ๒ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๑๒ ถึงบ่าย ๒ โมงนั้น ปิดออฟฟิศให้นอนกัน. อย่างนี้เป็นการเพาะนิสัย ให้มี ถิ่นะมิทระ มากขึ้น. ถ้าเราเป็นพุทธบริษัทเราต้องต่อสู้ ให้ ถิ่นะมิทระ นี้วินาศไป อย่าให้มีเหลือ. มันต้องเข้มใส แม้แต่เวลา ที่รับประทานอาหารอิ่มแล้วก็ต้องเข้มใส. ถ้ากลัวจะไม่เข้มใสก็อย่ารับประทาน เข้าไปมาก. หรือถ้ากลัวมากกว่านั้นอีกก็อย่ารับประทานเลยดีกว่า มันจะไม่ง่วงนอน.

ระเบียบของพระพุทธเจ้า ท่านไปบิณฑบาตตอนเช้า ไปสายๆ ไปในเมือง ได้แล้วก็ออกมานอกเมือง แล้วก็มาฉัน. มันก็สายมากจนจะเที่ยง. แล้วก็มีการดี กล่าวไว้ชัดว่า จากนั้นท่านก็อยู่ที่วิหาร. **ทิวา** แปลว่ากลางวัน, **วิหาร** แปลว่าอยู่; **ทิวาวิหาร** แปลว่าอยู่กลางวัน. ตอนบ่าย ตอนเย็นท่านจึงจะไปวัด แล้วไปทำหน้าที่ สอนภิกษุอะไรตามเคย. ที่นี้คนขึ้นนอน มันก็เข้าใจเอาเองว่า ทิวาวิหารนั่นคือนอน; นี่โกหกใส่พระพุทธเจ้า. ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้า ไม่ได้หมายความว่านอน. คือเมื่อรับประทานอาหารเสร็จไปแล้ว อยู่ทิวาวิหาร คือนั่งทวยสมาธิ ถ้าพูดอีกที

ก็คือนั่งต่อสู้กับ ถีนะมิทระ นั่งกำจัด ถีนะมิทระ ด้วยอำนาจของสมาธิ. แต่ว่าเรื่องนั้นมันเป็นเรื่องที่ท่านเคยชิน ทำมาแล้วแต่กาลก่อน ดังนั้นจึงไม่มีปัญหาสำหรับท่าน. ฉะนั้น ทิวาวิหาร ของพระพุทธเจ้าตอนเที่ยงนั้น ไม่ใช่นอน ไม่ใช่หลับ แล้วก็ไม่ใช่เอนตัวนอน. ลูกศิษย์รุ่นหลังมันขี้เกียจ มันขี้นอน มันเลยอธิบายกันอย่างนั้น; มันโกหกใส่พระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้าฉันแล้ว ก็นอนเสียพักหนึ่ง แล้วจึงจะไปทำอะไร ๆ.

นี่ขอให้คิดถึงเรื่องเหล่านี้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า ถีนะมิทระ นั้นมันเป็นปัญหาอย่างไรบ้าง? เราควรจะต่อสู้กับมันอย่างไรบ้าง? อาตมาก็มองเห็นประโยชน์อันนี้ จึงเลือกเอาเวลาที่ว่ามี ถีนะมิทระ ได้ง่ายนี้เป็นเวลาบรรยาย; จึงเลือกเอาเวลา ๑๑ ครั้ง หรือ ๑๒ น. เป็นเวลาบรรยาย เป็นเวลาที่เขานอนกัน หรือที่พวกฝรั่งมาสอนให้พวกอินโดจีนนอน; ซึ่งเขาไม่เคยนอน มาลบล้างวัฒนธรรมของเขา.

นี่ขอให้สนใจคำว่า ถีนะมิทระ ว่ามันเป็นชาติก่อนร้ายกาจ ที่ทำให้คนเสียนิสัย มีนชา ชีมชา ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง; แม้ไม่นอนมันก็ชീมชา มันไม่แจ่มใส มันไม่กระจ่าง; นี่ก็คือนั่นเหตุที่ทำให้ไม่เกิดสมาธิ ไม่เกิดญาณ ไม่เกิดญาณทัสสนะ หรือแสงสว่างในจิตใจ.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าการที่เรามานั่งฟังอะไร ในเวลาเที่ยงซึ่งชวนให้ง่วงนอนนี้ เป็นการฝึกจิตอยู่แล้วในตัว พุทให้ชัดก็คือว่า เป็นการฝึกสมาธิอยู่แล้วในตัว; ถ้าไม่มี ถีนะมิทระ ก็แปลว่าไม่มีนิวรณ; ถ้าไม่มีนิวรณก็แปลว่าจิตเป็นสมาธิ. เพราะมีหลักอยู่ชัดเจนแล้วว่า จิตที่เป็นสมาธินั้น คือจิตที่ปราศจากนิวรณ. ถ้าเตียวนี้เราไม่มีนิวรณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถีนะมิทระ เราก็เป็นผู้ที่มีจิตเป็นสมาธิอยู่แล้วโดยปริยายโดยปริยายหนึ่งในลักษณะหนึ่ง. ฉะนั้นควรจะพอใจแม้ว่าจะมานั่งฟังในเวลาชวนให้ง่วงนอน.

นี้ขออย่าได้คิดว่า เป็นเรื่องที่เกล้งทำให้ลำบาก ; แต่เป็นเรื่องที่ฝึกฝน
ชวนกันฝึกฝนให้เข้มแข็ง. ฉะนั้นก็เลยขอโอกาส ขอร้องไปเสียด้วยเลยว่า ต่อไปนี้
ไปที่บ้านหรือไปที่ไหนก็ตาม ถ้าไม่ใช่เวลานอนแล้วก็ขอให้บังคับ ไม่ให้มันมี
ถีนะมิทธะ คือ ง่วงนอน. และถึงแม้เวลานอนเป็นเวลาที่ควรนอน แต่ถ้ามันมีเรื่อง
ที่จะต้องทำอะไร มันก็ต้องทำได้ ต้องไม่ง่วงนอน ; คือให้มันเป็นได้ทั้งที่จะทำ
หรือจะไม่ทำ. อาตมาเห็นว่า ไม่มีธุระอะไร ก็นอนเหมือนกัน ขอสารภาพว่า
ตั้งแต่อายุมันมากเข้านี้ ตอนบ่ายมักจะนอนเหมือนกัน. แต่พอมันมีเรื่องต้องทำ
เช่น ไปบวชนาค ตั้งแต่เที่ยงจนเย็นนี้ มันก็ไม่นอน มันก็ทำได้ แล้วก็ไม่ได้เสียห
อะไร. นี่เรียกว่าเราจะต้องทำได้ตามต้องการทุกอย่าง.

ในเรื่องเกี่ยวกับ ถีนะมิทธะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการศึกษารธรรมะ
เกิดปัญหาขึ้นมาเมื่อไร ต้องศึกษาได้เมื่อนั้น ; ฉะนั้นพระเถระมันขึ้นนอน มันก็นอน
เสียมากกว่าที่จะเรียน. แม้เรียนมันก็เรียนอย่างซึมเซา, อย่างจิตใจที่ซึมเซา เพราะ
ฉะนั้นส่วนมากมันจึงสอบไล่ตกทั้งนั้น เพราะอุปสรรคเพียงข้อเดียวคือ ถีนะมิทธะ.
ฉะนั้นเป็นการถูกต้องอย่างยิ่งที่จะฝึกฝนแก้ไข ถีนะมิทธะ ด้วยการมีการกระทำเช่น
อย่างนี้. คือเราจะศึกษาหรือพูดจากันในเวลาที่มีนชวันง่วงนอน เช่นเดียวกับที่วัด
ในกรุงเทพ ฯ ที่อาตมาเคยไปอยู่นั้น ทำวัตรเช้าในเวลาที่มีนชวันง่วงนอนที่สุด,
ลงปาฏิโมกข์ในเวลาที่มีนชวันง่วงนอนที่สุด. ท่านจะมีเจตนาอย่างไรก็ไม่ทราบ
แต่ท่านทำกันมาอย่างนั้น หลายชั่วท่านเจ้าอาวาสแล้ว บอกไม่ถูก ; อาตมาเห็นว่าดี
ดังนั้นก็เลยขอให้อีกว่าดี ที่มานั่งต่อสู้กับถีนะมิทธะ เพื่อจะฟัง. นี่จะเป็นเรื่อง
นอกเรื่องมากไปแล้ว เป็นเรื่องส่วนตัวด้วย ; แต่ว่ามันเป็นเรื่องส่วนตัวที่เกี่ยวข้อง
กันกับท่านทั้งหลาย คือท่านทั้งหลายจะต้องเอาชนะความรู้สึก มึนชา ซึมเซา ง่วงเหงา
หาวนอน นี้ให้ได้. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้
เพราะธรรมะลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่เป็นหัวใจของ
พุทธศาสนา .

ที่นี้อาตมาจะบรรยาย เรื่องปฏิจาสุมปาท ซึ่งเป็นเรื่องลึกซึ้ง เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้ท่านทั้งหลายนอน. ก็คอยดูซิ เพราะเรื่องนี้มันพิลึก มันเข้าใจยาก คงจะมีคนหลับกันมากกว่าเรื่องอื่น. ดังนั้นขอให้คอยเหลียวดูกันว่า ใครมันจะสับประหงนกก่อนใคร. มันเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องทำอย่างนี้ เอาเรื่องที่พิลึกและไม่วุ่นพิ้งที่สุดนี้มาพูด ในเวลาที่มันชวนง่วงนอนที่สุดเหมือนกัน. เอาละ ที่นี้ก็จะได้วกไปพูดเรื่องที่เป็นเรื่องเป็นราวกันเสียที. การบรรยายตลอดปี ปีนี้ จะพูดถึงเรื่องหัวใจของพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง ยิ่งขึ้นไปกว่าทุกๆ ปี จะพูดถึงเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาโดยแท้จริงยิ่งๆ ขึ้นไปกว่าที่พูดมาแล้วทุกๆ ปี.

[เริ่มบรรยาย ตัวเรื่อง อิทัปปัจจยตา]

อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่จะพูดกันตลอดปีนี้? ก็คือสิ่งที่ท่านทั้งหลายฟังไม่รู้เรื่องว่าอะไร ที่พระท่านสวดว่า อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตานี้ คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริงยิ่งกว่าที่พูดมาแล้วแต่ปีก่อนๆ. ในสูตรที่เป็นที่มาสวดไปเมื่อตะกี้นี้ ในขนาด ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านี้แหละ; พระไตรปิฎก นั้น ๒ หน้ากระดาษครึ่งเท่านี้ ซึ่งเป็นสูตรที่ ๑๐ ของวรรค ชื่อว่า อาหารวรรค นิทานสังยุตต์ แห่งกัมมวิภังคิกนิคคชาปิฎก สูตรนี้เป็นสูตรที่ ๑๐ มีอยู่ราว ๒ หน้ากระดาษครึ่ง. ข้อ ๒ หน้ากระดาษครึ่งนี้ เอ่ยถึงคำว่า อิทัปปัจจยตา ถึง ๒๒ หน้า ขอให้ฟังดูให้ดี, ข้อที่พระสวดเมื่อตะกี้นี้มีคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ถึง ๒๒ ครั้ง, มีคำว่า รัหมนิยามตา, รัหมมัญญิตตา, อย่างละ ๑๑ ครั้ง; มีคำว่า ตถตา อวิตถตา อนัญญตถตา อย่างละ ๑๑ ครั้ง. คำเหล่านี้ที่ออกชื่อว่า ตาๆ นั้น คือหัวใจของพุทธศาสนาถึงที่สุด อย่างยิ่งที่แท้จริง. แต่ว่าท่านทั้งหลายไม่เคยได้ยิน; จะไปโทษใครก็ไม่ได้ จะไปโทษบรรพบุรุษครูบาอาจารย์ แต่กาลก่อน ว่าทำไมไม่เอามาให้ได้ยินได้ฟัง; ก็โทษไม่ได้ ไม่มีเหตุผลจะไปโทษท่าน ยกเลิกกันดีกว่า; เอาเพียงแต่ว่า เตี่ยวันนี้เราไม่เคยได้ยิน คำที่สำคัญที่สุด คือคำว่า “อิทัปปัจจยตา” ที่เป็นหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา.

ในบรรดาสิ่งที่ลึกซึ้งเห็นยาก ที่ชื่อว่า **ทุทฺทสํ**; **ทุทฺทสํ โข ภิกฺขเว จานํ** -ฐานะที่เห็นได้ยากอย่างยิ่ง; ก็คือ อธิปไตยในปัจจุสมุปบาท น้อย่างหนึ่ง; แล้วก็คือ บทที่ว่า สัพพสงฺขารสมโธ สัพพูปปฺปนิสฺสกุโก ตณฺหุขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ; ก็อนิพพาน น้อยอย่างหนึ่ง; เป็น ๒ อย่างเท่านั้น. เรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า เห็นยากที่สุด เข้าใจยากที่สุด ทุทฺทสํ นี้; -ทุทฺทสํ เห็นยากที่สุดจนไม่อยากจะสอนใคร ตรัสรู้แล้วไม่อยากจะสอนใคร. เรื่องที่เห็นยากที่สุดนี้ มี ๒ เรื่องเท่านั้น คือเรื่องปัจจุสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์ แล้วก็เรื่องนิพพาน ฝ่ายดับทุกข์; แต่ทั้งสองเรื่องนี้ มันเป็นเรื่องเดียวกัน.

นี้ขอให้ช่วยจำไว้หน่อยว่า ในพระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาทเรา ไม่ใช่ฝ่าย มหายาน สูตรเพียง ๒ หน้ากระดาษครึ่ง มีคำว่า อธิปไตยในปัจจุสมุปบาท ในสูตรนั้นถึง ๒๒ ครั้ง, แล้วมีคำว่า ตถตา, ตถตา นี้ ในสูตรนั้น มีถึง ๑๑ ครั้ง. แต่ว่า ตถตาที่เรียกชื่ออย่างอื่น ไม่ได้เรียกชื่อในคำนี้ มีทั่วไปในพระไตรปิฎก. ฝ่ายมหายาน หรือฝ่าย พวกจีนเขาเอาไปพูดกันมาก คำว่า *ตถตา*; ฝรั่งเศสสนใจมาก คำว่า *ตถตา* ไปเรียกว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ตามพระบาลีเดิม. *ตถตา* แปลว่าความเป็นอย่างนั้นความ ไม่เป็นอย่างอื่น. ภาษาฝรั่งแปลเป็นคำสั้นๆ ว่า *suchness* ความเป็นอย่างนั้น. ภาษาจีนเรียกว่า *ยู่อี้*. *ยู่อี้* แปลว่าความเป็นอย่างนั้น. *ยู่อี้* คือพระตถาคต *ยู่อี้* คือ ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วไปอธิบายกันมากมาย หลากๆ แขนง มากมายทีเดียว ซึ่งพุทธบริษัทไทยเราไม่เคยได้ยินด้วยซ้ำไป คำว่า ตถตา; นี่หัวใจของ พุทธศาสนาที่จะพูดกันในวันนี้.

นี้ขอให้ตั้งใจฟัง ว่าในวันนี้จะไม่พูดอะไร จะพูดแต่สิ่งที่เรียกว่า **หัวใจอันแท้จริงของพุทธศาสนา** แต่ในนามที่เรียกว่า **“อธิปไตยในปัจจุสมุปบาท”** ที่แสดงความหมายลึกซึ้ง และสำคัญที่สุด.

เมื่อพูดถึงหัวใจพุทธศาสนา ผู้คงแก่เรียนทั้งหลายก็จะนึกถึงว่า สัพพปาปสฺส อภินิเวสํ กุสลสฺสูปสมปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานาสานํ ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. แม่นี่จะเป็นพุทธภาษิต ก็ไม่ได้มุ่งหมายจะแสดงถึงหัวใจที่สุด แต่แสดงหลักกว้างๆ เพราะฉะนั้นท่านจึงตรัสว่า เอตํ พุทฺธานาสานํ – นี่เป็นคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. ท่านผู้รู้ไหนก็ได้ ไม่ใช่เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แต่ถือเป็นหลักที่ท่านกล่าวได้ ว่าท่านผู้รู้ทั้งหลายจะสอน ๓ อย่างนี้: สัพพปาปสฺส อภินิเวสํ – อย่าทำบาปทำชั่ว; กุสลสฺสูปสมปทา – ทำแต่กุศล ความดีให้ถึงพร้อม; สจิตฺตปริโยทปนํ – ทำจิตให้บริสุทธิ์; ๓ ข้อนี้เป็นคำสอน เป็นวิธีสอน เป็นการสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลาย. เราอย่าไปตระกิบเอาว่า นี่เป็นหัวใจของพุทธศาสนาให้มันมากนัก เพราะยังเป็นคำที่ยังกว้างมาก. เรารู้ได้ทันทีว่า สอนไม่ให้ทำบาปนี้ ศาสนาไหนก็สอน, สอนให้ทำดี ศาสนาไหนก็สอน, สอนให้ทำจิตบริสุทธิ์ ศาสนาไหนก็สอน, อย่าไปโง่; หากแต่ว่าวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น มันมีหลายอย่าง วิธีของเราก็มี วิธีของศาสนาอื่นเขาทำจิตให้บริสุทธิ์โดยวิธีอื่น; ในพุทธศาสนาเรามีวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์ ตามศาสนาของเรา. ถ้าทำจิตให้บริสุทธิ์ได้ตามวิธีของพุทธศาสนาเรา ต้องทำจิตให้ **แจ่มแจ้ง ในอิทัปปัจจยตา** มันจึงจะบริสุทธิ์จากกิเลสได้.

ที่บางคนจะเถียงว่า หัวใจพุทธศาสนานี้คืออริยสัจ ๔. นี่ทุกคนก็แทบจะได้ยินมาแล้ว ว่าหัวใจพุทธศาสนา คืออริยสัจ ๔; นี่ก็จริง และถูกต้องที่สุด. แต่มันยังพบว่า มันยังตั้ง ๔ หัว จะเรียกว่าหัวใจมีตั้ง ๔ หัว อย่างไรได้; หรือว่า ๔ อย่างรวมกัน มันก็มากอย่างเป็น ๑ หัว: เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เรื่องความไม่มีทุกข์ เรื่องทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ เรียกอริยสัจ ๔ นี่เป็นหัวใจ. ที่นี้อย่าลืมนะว่า ทุกข์นั้นก็ เป็น อิทัปปัจจยตา, เหตุให้เกิดทุกข์นั้นก็ เป็น อิทัปปัจจยตา, ความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, หนทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ก็เป็น อิทัปปัจจยตา;

ฉะนั้นอริยสัจ ๔ นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา. อีกชื่อหนึ่ง ก็เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท; คือสูตรหนึ่งในอังกุตรนิกาย (ติก.อ. ๒๐/๒๒๗/๕๐๑) พระพุทธเจ้า ได้ตรัส อริยสัจจกถาที่ไม่มีใครค้านได้ โดยทรงแสดงด้วยปฏิจจสมุปบาท : แสดงความทุกข์ คือเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ตามอย่างในที่ทั่วๆ ไป ก็แสดงอย่างนั้น. พอถึงทุกข์ สมุทัย ท่านก็ชี้ว่า อะวิชาขัจจะยา สังขาร; สังขาระปัจจะยา วิญญาณัง ฯลฯ จนเกิดทุกข์; ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์นั้นแหละ คือทุกข์สมุทัย. พอถึง ทุกขนิโรธ ก็ว่า อะวิชาเย ตเวระ อะเสสะวิราคะนิโรธา สังขาระนิโรโธ ฯลฯ เรื่อยไปจนเป็นความดับทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร. นี่คือนิ อริยสัจ ๔ ที่เต็มรูป ที่เต็มเปี่ยม เต็มที่นั่น คงแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาท; ไม่ใช่ แสดงสั้น ๆ ล้วน ๆ เหมือนที่เราได้ยินได้ฟังกันโดยมาก ซึ่งเรียกว่าอริยสัจย่อ หรือ อริยสัจธรรมคา. ถ้าอริยสัจสมบูรณ์แบบ คือเต็มที่แล้ว ทุกขสมุทัยต้องแสดงด้วย ปฏิจจสมุปบาทฝ่าย สมุทวาร, แล้วทุกขนิโรธต้องแสดงด้วยปฏิจจสมุปบาทฝ่าย นิโรธวาร. ฉะนั้นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ก็คือเรื่องอริยสัจ, เรื่องอริยสัจ อันสมบูรณ์แบบก็คือ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท. และเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นแหละคือ เรื่อง อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้เราก็เปรียบเทียบกับกันดูซิว่า มันเป็นหัวใจอย่างไร เป็นหัวใจมากน้อย กว่ากันอย่างไร? ถ้าไปพูดถึงเรื่องว่าอย่าทำบาป ก็มีเรื่องมาก, ทำแต่บุญ ก็มี เรื่องมาก, ทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ ก็ยังมีวิธีมาก มีเรื่องมาก. ทีนี้พูดว่าให้รู้จัก อิทัปปัจจยตา คือเห็นว่า เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น, นี่เป็นหัวใจ กว่า; เพราะว่าถ้ารู้อันนี้แล้ว มันมีความรู้สึกที่เป็นไปเอง ในตัวมันเอง มันทำบาป ไม่ได้. ถ้าคนเห็น อิทัปปัจจยตา แล้วทำบาปไม่ได้, ทำบุญก็เป็นบุญอยู่ในตัวโดยไม่ต้องทำ, และจิตบริสุทธิ์อยู่ในตัวมันเองเมื่อเห็น อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้จะดูกันอีกทีหนึ่งก็ว่า ไ้บาปนี่คือตัว อิทัปปัจจยตา ในฝ่ายบาป, ฉะนั้นการทำบาป ก็คืออิทัปปัจจยตา; ไ้บุญกุศลก็เป็น อิทัปปัจจยตา ในฝ่ายบุญ, ฉะนั้นการทำบุญ ทำกุศล ก็เป็น อิทัปปัจจยตา; การทำจิตให้ดีขึ้น ๆ จนเกิดปรากฏเป็นความดับทุกข์ นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้นในโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ข้อนี้ กิตติ ในอริยสัจจกิตติ หัวใจของมันนั่น คืออิทัปปัจจยตา; แทนที่จะพูดถึง ๔ บรรทัด ยาว ๆ พูดคำสั้น ๆ คำเดียวว่า “อิทัปปัจจยตา,” ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะต้องพูดยาว ว่าทุกข์, ว่าเหตุให้เกิดทุกข์, ว่าความดับแห่งทุกข์, ว่าทางถึงความดับแห่งทุกข์, นี่ต้องพูดถึงอย่างนี้; กับพูดว่า “อิทัปปัจจยตา” คำเดียวนี้ เป็นหัวใจกว่า; หรือจะพูดว่า ไม่ทำบาป ทำแต่บุญ ทำจิตให้บริสุทธิ์ นี่ มันก็สู้พูดคำเดียวไม่ได้.

ทีนี้ ถ้าจะพูดเป็นรายละเอียดของปฏิจาสมุปปาต ต้องพูดถึง ๑๑-๑๒ ครั้ง อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ คือความทุกข์; ตั้ง ๑๑ ชั้น ๑๑ ประโยค. ทั้ง ๑๑ ประโยคนี้ สรุปเป็นคำพูดสั้น ๆ เพียงคำเดียวว่า “อิทัปปัจจยตา”. พระพุทธเจ้าจะตรัสอย่างนี้: พอตรัสว่า อิทัปปัจจยตา แล้ว ปฏิจาสมุปปาโต กิตติขึ้นมาเลย, หรือพูดว่า ปฏิจาสมุปปาโต แล้ว อิทัปปัจจยตา กิตติขึ้นมาจาก; เป็นไวพจน์ เป็น synonym ของกันและกันใช้แทนกันได้. ฉะนั้นเราอุทิศสวดปฏิจาสมุปปาตกินเวลาตั้งนานนั้น มันสรุปได้ในคำสั้น ๆ เพียงว่า อิทัปปัจจยตา ซึ่งตามตัวหนังสือ แปลว่า *เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น*. นี่ก็ออกวิทยาศาสตร์ในสากลจักรวาลของ cosmos, ของ logos, ไม่ยกเว้นที่ไหน จะมีความหมายของคำว่า อิทัปปัจจยตานี้ ว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกสิ่งนี้ว่า

“ธรรมธาตุ”. ธรรมะ แปลว่า ธรรมตา, ธา-ตุ แปลว่า ธาตุ, ธรรมธาตุ ธรรมธาตุ เป็นธาตุแห่งธรรม คือ อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้ถ้าพูดว่า อิทัปปัจจยตา มันยาวนัก หลายพยางค์นัก ย่นอีกมันจะเหลือเพียง ๓ พยางค์ ว่าตตตา; **ตตตา** แปลว่า *ความเป็นอย่างนั้น* ก็คือ อิทัปปัจจยตา ที่หลายพยางค์ยืดยาว นั้นแหละ : ที่ยืดยาวว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ๒ ประโยคน้อย ๆ นี้เอามารวมกันเข้าเป็นวลีเดียว เป็นคำพูด คำเดียวว่า ตตตา คือความเป็นอย่างนั้น. แล้วก็มีคำกำกับหรือว่าคำแทนกันได้ว่า **อวิตตตา** คือ *ความไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น*; และว่า **อนัญญตตตา** คือ *ความไม่เป็นไปอย่างอื่น*; นั้นแหละคือ อิทัปปัจจยตา. ดังนั้น พวกจีนเขาจึงเลือกเอาคำที่สั้นที่สุดคือ ตตตา นี้ไปใช้กันมากที่สุดทางฝ่ายมหายาน. แล้วยังเป็นภาษาจีนก็เหลือเพียง ๒ พยางค์ว่า “ยฺฐึ”; ยังลตได้อีกพยางค์หนึ่ง. ภาษาบาลีมันมีถึง ๓ พยางค์ว่า ตตตา.

ขอให้เห็นใจพระพุทธเจ้าหรือผู้กล่าว ในการที่จะกล่าวสรุปอะไร ให้เหลือเป็นคำสั้น ๆ นั้น มันก็ต้องเว้นคำบางคำ ซึ่งมันอาจจะฝากรวมไว้กับคำที่เหลืออยู่ เช่นว่า **อิหะ** แปลว่า *นี้*; **ปัจจยตา** แปลว่า *ความเป็นปัจจัย*; **อิทัปปัจจยตา** แปลว่า *ความที่มันเป็นปัจจัย* : “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เข้าใจเสียก่อนซิว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัยแล้ว สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น; เหลียวไปทางไหนให้รอบ ๆ ๆ ทั่วโลก ทัวจักรวาล ทัวสากลจักรวาล หรือว่าจนหมดอะไร ๆ ที่มันมีอยู่ มันจะพบแต่ว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” เพราะฉะนั้นจึงถือว่าอาการอย่างนี้ คืออาการที่สำคัญที่สุด; คือไม่เป็นอย่างอื่น จะเป็นแต่อย่างนี้ จะไม่เป็นอย่างอื่น. ทีนี้เราก็เลือกเอาแต่คำสั้น ๆ ก็คือว่า *จะเป็นแต่อย่างนี้ จะเป็นแต่อย่างนี้*, คือตตตา; มันก็เลยใช้คำนี้แทนคำว่า **อิทัปปัจจยตา** มันจะได้สั้นเข้า เหลียวไปทางไหนก็มีแต่ ตตตา; นี้พูดถึงวัตถุล้วน ๆ. วัตถุมันเป็นอย่างนั้น

คือมันเป็นอย่างที่มีมันเป็น, มันไม่เป็นอย่างอื่นจากที่มีมันเป็น. มันเป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่าเพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เพราะมันมีอะไรอยู่ ประเภทหนึ่งเป็นปัจจัย ก่อนหินก้อนนี้จึงเกิดขึ้น และมาตั้งอยู่ที่นี่; ฉะนั้นก้อนหิน ก้อนนี้จึงเป็น อิทัปปัจจยตา : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้ คำประโยคยาวนี้มันย่อให้สั้นลงมาได้ว่า มันมี “ความเป็นอย่างนั้นเอง” : จึงว่า ก้อนหินนี้เป็นอะไร? ตอบว่า “เป็นอย่างนั้นเอง”; ก้อนหินนี้จึงเป็น ตตตา. นี่คือ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ที่เราถือว่าไม่มีชีวิต มันก็เป็น ตตตา ไปตามแบบของสิ่งที่มันไม่มีชีวิต เพราะมันมีปัจจัยสร้างขึ้น. ชี้ไปถึงต้นไม้ก็อย่างเดียวกัน : ต้นไม้ก็เป็น ตตตา เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้นปรากฏอยู่เป็นต้นไม้. และจะเป็นสัตว์ เช่นสุนัขและแมวก็เหมือนกันอีก เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ที่นี้มาถึงคนก็อย่างเดียวกันอีก. ที่นี้มาถึง**ความคลิณกความรู้สึก ในหัวใจอย่างคน** ในหัวใจของคน ก็เป็นอย่างเดียวกันอีก : เพราะมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ คือความคิดนี้ก็อย่างนั้นจึงเกิดขึ้น. มันมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันเกิดอย่างนี้ ๆ, เพราะปัจจัยอย่างนี้ ๆ มันจึงเกิดอย่างนี้ ๆ. เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะเป็นทุกข์ มันก็เกิดทุกข์; เมื่อมีปัจจัยสำหรับจะดับทุกข์ มันก็ดับทุกข์ มันก็ไม่มีทุกข์. เพราะฉะนั้นปฏิเสธสมุปบาท ฝ่ายทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา จึงไม่มีอะไรที่ไม่เป็น อิทัปปัจจยตา จะเล็งไปในทางไหนก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ความรู้สึกคิดนึกหรือว่าการกระทำการ เคลื่อนไหวอะไรของใครก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

เหมือนอย่างว่า ท่านทั้งหลายมาที่นี้ ความรู้สึกที่มาจากที่นั้นเป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีอะไรกระตุ้น เตือน แหย่ อะไรต่าง ๆ ให้อยากมาที่นี้. ความอยากมาที่นี้ เป็น อิทัปปัจจยตา และท่านก็มาที่นี้ แล้วก็ต้องเดินมา ขึ้นรถไฟมา อะไรมา มันก็มีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เดินมา ขึ้นรถไฟมา อาการอย่างนั้นก็เรียกว่า อิทัปปัจจยตา. ที่นี้มาเกิดพัว วัฏธรรมะ เข้าใจธรรมะที่พูด วัฏธรรมะนี้; การวัฏธรรมะนี้

ก็เป็นอิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งการรู้ธรรมะ มีปัจจัยที่จะให้รู้ธรรมะ มีความฉลาดบ้าง มีอะไรบ้าง มันจึงรู้ธรรมะ. เพราะฉะนั้นความรู้ธรรมะนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. เคยวันเรามีความรู้ธรรมะเกิดขึ้น ก็เพราะมันมีปัจจัยของการที่จะให้รู้ธรรมะ. ที่นี้มีศรัทธา มีศรัทธาอยากจะทำปฏิบัติธรรมะขึ้นมา ตัวศรัทธาอันนี้เป็น อิทัปปัจจยตา. มันเกิดมาจากปัญญา ความรู้เห็น ว่าธรรมะนี้ดี. การที่ทำมีศรัทธาในพระพุทธ ศรัทธาในพระธรรม พระสงฆ์ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้พยายามพากเพียรอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติธรรม ความพยายามนั้นมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา มันเป็นผลของเหตุปัจจัย อันใดอันหนึ่ง มันจึงเกิดความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติธรรม. นี้ถ้าปฏิบัติได้ สามารถปฏิบัติได้ ความสามารถปฏิบัติได้ นี่ก็เป็น อิทัปปัจจยตา คือมันมีปัจจัยเพียงพอที่จะทำให้ปฏิบัติธรรมะได้. ที่นี้ทำได้สำเร็จ ความสำเร็จนั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา เพราะมันมีปัจจัยแห่งความสำเร็จ.

นี้ขอให้ดูให้คิดว่าไม่มีอะไรที่มันไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ขออภัยพูดกันตรงๆ หน่อยว่า ความที่มนุษย์ สัตว์ ต้องมีเพศผู้ เพศเมีย จะต้องสืบพันธุ์; ความจำเป็นที่จะต้องสืบพันธุ์นั้น ก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่อย่างนั้น มันหายไปหมดแล้ว มันไม่มีสัตว์ ไม่มีคนเหลืออยู่ที่นี้. มันมีความจำเป็นอะไรอันหนึ่งโดยเป็นธรรมชาติ หรือโดยกฎของธรรมชาติอะไรก็ตาม. ความจำเป็นที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องสืบพันธุ์ สัตว์เซลล์หนึ่งก็ต้องสืบพันธุ์ สัตว์หลายเซลล์ก็สืบพันธุ์ สัตว์แมลงก็สืบพันธุ์ สัตว์มีกระดูกสันหลังก็สืบพันธุ์ กระทั่งคนก็สืบพันธุ์; ความต้องสืบพันธุ์ ความจำเป็นที่ต้องสืบพันธุ์นั้นก็ เป็น อิทัปปัจจยตา. แต่ว่ามันมีปัจจัยที่ลึกซึ้งมาก ที่เอามาอธิบายยาก แต่แล้วก็ไม่ต้องกลัว มันเป็นปัจจัยอันหนึ่งซึ่งลึกซึ้งมากที่ทำให้สัตว์ที่มีชีวิตต้องสืบพันธุ์. ที่นี้มันก็เกิดความอยากที่จะสืบพันธุ์ขึ้นมาในสัตว์ที่มีชีวิต เมื่อมันถึงกำหนด ถึงอายุ. นี้ความอยากสืบพันธุ์นั้นก็ เป็น อิทัปปัจจยตา ที่รุนแรงขึ้น. ที่นี้

เมื่อมีการสืบทอด การสืบทอดโดยความหมายก็ดี โดยการกระทำก็ตาม ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. มันมีปัจจัยที่ทำให้ต้องเป็นอย่างนั้น ต้องทำอย่างนั้น. ที่นี้การตั้งกรรม มีท้อง มีกรรม มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ที่ชัดมากขึ้นอีก. การคลอดลูกออกมา มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา มากขึ้นไปอีก. ความเจริญเติบโตจนมาเป็นพวกเรา ที่มานั่งอยู่ที่นี้ก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; ยิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา หลายชั้นหลายซ้อน : ยายามาที่นี้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง, แล้วก็มาได้ด้วยเหตุปัจจัยอย่างนั้นอย่างนี้ มันยังเป็นอิทัปปัจจยตา ซ้อนกันหลายๆ ชั้น เราจึงได้มานั่งพูดกันอยู่ที่นี่. ขอให้ดูความเป็นอิทัปปัจจยตาว่าเป็นอย่างนี้ มันอยู่ในสิ่งทุกสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต. แต่เนื่องจากสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความรู้สึกนั้น มันไม่มีความทุกข์ จะนั้นอย่าไปพูดถึง; มันไม่มีปัญหา มันไม่ใช่ปัญหา; มันจะต้องพูดถึงแต่สิ่งที่มีชีวิต มีความรู้สึกที่จะเป็นทุกข์. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า “เรื่องอริยสัจฉัน ฉันพูดเฉพาะผู้ที่มิเวทนา”. นี่จะเคยได้ยินหรือไม่เคยได้ยินก็ตามใจ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้นว่าเรื่อง อริยสัจ ๔ นั้นฉันพูดสำหรับผู้ที่มีเวทนา คือมีความรู้สึก. ถ้ามันหมดความรู้สึกไม่มีเวทนา หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีเวทนา มันก็ไม่เกี่ยวแก่เรื่องอริยสัจ เพราะเรื่องอริยสัจ นี้พูดสำหรับคนที่มีความรู้สึก และเป็นทุกข์ หรือต้องการจะดับทุกข์. แต่คำว่า อิทัปปัจจยตา มันกว้างไปกว่านั้น มันแสดงความหมาย แม้ว่าสิ่งนั้นไม่มีชีวิตไม่มีความรู้สึก มันก็มีกฎแห่ง อิทัปปัจจยตา อยู่ในนั้น. เหมือนว่าก้อนหินก้อนนั้นมาตั้งอยู่ใต้ที่นี้ มันมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง คือมันใช้เวลากี่ล้าน ๆ ปี จึงเป็นก้อนหินขึ้นมา แล้วก็ล้าน ๆ ปี ก็ร้อยล้านปี มันก็สลายกลายเป็นอันอื่นไป. อย่างก้อนหินทรายนั้นมันก็คงหลายหมื่นล้านปี มันจึงจะเป็นหินทรายอย่างนั้นขึ้นมาได้; แล้ววันหนึ่งมันก็จะสลายกลับไปเป็นธาตุตามนั้นของมัน. นี่เรียกว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา มีชีวิตก็เป็น อิทัปปัจจยตา ความคิดนึกของสิ่งที่มีชีวิตก็เป็นอิทัปปัจจยตา. ส่วนใหญ่ทั้งหมดรวมทั้งตัวเราเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้แม้ส่วนย่อย แบ่งออกเป็น

ชน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ แต่ละอย่างๆ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน : ของผม ชน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ หรือจะแบ่งเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แต่ละธาตุ มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ตามแบบของมัน ก็มันต้องเป็นอย่างนั้น ต้องเกิดมาอย่างนั้น : เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย ผมจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย ชนจึงเกิดขึ้น, เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย เล็บ ฟัน หนัง จึงเกิดขึ้นๆ; นี่ส่วนร่างกาย. ที่นี้พอมีสี่สิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย เวทนา ความรู้สึกแห่งจิตจึงเกิดขึ้น, ที่นี้สัญญาเกิดขึ้น สังขารเกิดขึ้น วิญญาณเกิดขึ้น อะไรเกิดขึ้น. ถ้าจะว่าให้มันย่อยลงไปอีก เช่นว่าในนั้นมันก็มีเลือด มีอะไรทุกอย่างแล้ว; ถ้าจะแยกเป็นโมเลกุล เป็นอะตอม เป็นอิเล็กตรอน โปรตอน อะไรก็ตาม ทุกชั้นยังแยกไปเท่าไร ก็ยังมีความเป็น อิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้นกระทั่งว่า ความที่มันว่าง มันก็อยู่ในกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา : เมื่อไม่มีปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น ความว่างก็ไม่มี; มันก็เป็นความว่าง. ฉะนั้น *ความไม่มี* มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, *ความมี* มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา ไปแบบหนึ่ง : มันมีเหตุมีปัจจัยสำหรับ *ความมี*, มีเหตุมีปัจจัยสำหรับ *ความไม่มี*.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านก็ฉลาดอีก ท่านจึงไม่พูดว่ามี ไม่พูดว่า ไม่มี; ท่านพูดเสียว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าใครมาเสนอว่า โลกนี้มี ท่านก็จะพูดว่า; (นี่ถ้าพูดอย่างอาตมาพูด ก็พูดหยาบๆ ว่า) “ไอ้บ้า”; ถ้ามาเสนอว่าโลกนี้ไม่มี ก็就说ว่า “ไอ้บ้า”; นี่อาตมาเป็นคนพูดหยาบ. แต่พระพุทธเจ้าท่านสุภาพ ท่านไม่พูดหยาบ ท่านพูดว่า ไม่ใช่-ไม่ใช่ มันเป็น อิทัปปัจจยตา อย่าพูดว่า มี อย่าพูดว่า ไม่มี.

ฉะนั้น เราจึงจับหลักได้ทันทีว่าทุกๆ อย่างมีความหมายอยู่ที่ อิทัปปัจจยตา. ทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามกฎของ อิทัปปัจจยตา. ถ้าไม่ยากเรียกให้หลายคำนัก ก็เรียกว่า ตตตา ทุกอย่างเป็น ตตตา. ถ้าใครรู้จัก ตตตา ก็คือรู้จักทุกอย่าง. ดังนั้น

นอกจากจะต้องรู้จักตัวมันทุกอย่างแล้ว จะต้องรู้จักกฎเกณฑ์ของมันด้วย. กฎเกณฑ์ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. เดิวก่อนจะพูดเสียให้หมดเลย ว่าความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีขึ้นมานั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา. นั่นมี นี่มี นี่เราพูดอย่างนี้เราเอง. หากเป็นพระพุทธรเจ้า ท่านไม่ตรัสว่ามี ท่านตรัสว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนั้นๆ เป็นปัจจัย สิ่งนั้นๆ จึงเกิดขึ้นหรือปรากฏอยู่. ฉะนั้นการที่มีสิ่งนั้นขึ้น มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่สิ่งทั้งหลายต้องมีกฎ ความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงต้องมีกฎ มีเกณฑ์ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ตัวกฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา แต่ตอนนั้นกินเวลามากที่จะพูดให้ฟังได้ว่า แม้ตัวกฎเกณฑ์นั้น ก็เป็น อิทัปปัจจยตา อย่างน้อยก็เพราะมันมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นๆ กฎนี้จึงเกิดขึ้น กฎอย่างนั้นจึงเกิดขึ้น : กฎวิทยาศาสตร์ กฎอะไรก็ตาม กฎธรรมะ อะไรก็ตาม ที่เป็นกฎ เป็นเกณฑ์ เป็นสังขารแล้ว มันก็อยู่ในวิสัยแห่งอิทัปปัจจยตาด้วยเหมือนกัน. ที่นี้การที่ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามกฎนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ตัวกฎนั้นมันอย่างหนึ่ง, ตัวความที่สิ่งทุกสิ่งจะต้องเป็นไปตามกฎนี้ มันก็อีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. ที่นี้ความที่มันเป็นไปตามกฎ, เป็นไปตามกฎ, เป็นไปตามกฎ; นี่มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา. หรือว่าเมื่อมันเป็นไปถึงที่สุดที่มันจะเป็นไปได้ ถ้าว่ามี ถ้าว่ามีที่สุด, มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา; มันเป็นไปไม่ถึงที่สุด มันก็ยังเป็น อิทัปปัจจยตา. มันไปทางนั้นก็ อิทัปปัจจยตา, มันไปทางนี้ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา, ไปทางโน้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา. เกิดขึ้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา, คับลงก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

นี้อาตมาแกল্পพูดคำว่า อิทัปปัจจยตา หลายสิบครั้ง หลายร้อยครั้ง ให้มันชินหูของท่านทั้งหลายที่ไม่เคยได้ยินมาแต่กาลก่อน จึงใช้คำว่า อิทัปปัจจยตา ให้ชินหูกันตั้งแต่วันนี้ไปจนถึงวันหลังๆ ต่อไปจะพูดกันง่าย เป็นคำที่พระพุทธรเจ้าท่านสอนท่านรักของท่านมาก ก็จะเล่าเรื่องราวพระพุทธรเจ้าท่านรักของท่านมากอย่างไร ก็ชื่อว่าคราวหนึ่งท่านนั่งเล่น (พูดอย่างนี้ขอภัยประหยัคเวลาหน่อย พุทธราชาศัพท์มันลำบาก)

ท่านนั่งเล่นอยู่พระองค์เดียว เป็นพระพุทธเจ้าแล้วท่านก็ยังอยู่หนึ่งๆ ไม่ได้ ปากของท่านก็พิมพ์ๆ ไป. ถ้าอย่างพวกเราคนเดียวนี้ มันก็ร้องเพลงเล่น ผีปากเล่น เพราะปากมันอยู่ไม่สุขนี่ มันก็ร้องเพลงลามกอนาจารไปเลยก็มี คนสมัยนี้ เพราะปากมันอยู่ไม่สุข. ที่วันนั้นพระพุทธเจ้าเมื่อท่านนั่งอยู่องค์เดียวที่นั่น ท่านก็ร้อง “เพลง” เหมือนกัน ก็พิมพ์ๆ อธิปไตยจายตา ว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ, ๓ อย่างนี้ถึงกัน เรียกว่า ผัสสะ, มีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ฯลฯ คือ ปฏิจสมุปบาท ซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อธิปไตยจายตา. แล้วท่านแจกในกรณีที่เกิดขึ้นทางตาอย่างนั้น จนตลอดสาย, ทางหูอย่างนี้ จนตลอดสาย, ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จนตลอดสาย; ท่าน “ร้องเพลง” เล่นพระองค์เดียวเรื่อง อธิปไตยจายตา. เพราะฉะนั้น จึงควรจะต้องว่า มันเป็นเรื่องสำคัญเกินกว่าที่จะสำคัญแล้ว. ถ้าไม่สำคัญพระพุทธเจ้าจะไม่เอามาพิมพ์เล่นอยู่พระองค์เดียว. ที่นี้เผอิญคราวนั้นภิกษุองค์หนึ่งแอบมาฟังอยู่ ท่านเดียวไปเห็นเข้า เอ้า! ดีแล้ว-ดีแล้ว นี่ต้องเล่าเรียน ต้องศึกษา ต้องเรียนธรรมปริยายนี้ คือ อธิปไตยจายตา.

ทำไมมันจึงมีอาการหนักถึงขนาดนี้ ซึ่งถ้าพูดหยาบๆ อย่างพวกเราเรียกว่ามัน “ขึ้นสมอง” : ทำไม อธิปไตยจายตา มันจึงเต็มอยู่ในจิตใจของพระพุทธเจ้า? ขอให้ท่านทั้งหลายคิดดู. มันก็เพราะเหตุว่าการที่ท่านสละราชสมบัติออกไปบวชนั้น เพราะว่า **อธิปไตยจายตา มันบังคับ**, กฎเกณฑ์ของอธิปไตยจายตา มันบังคับ, มันเป็นความแค้นรอบสูงของสติปัญญาที่ต้องการจะไปเรื่อย ๆ ๆ ๆ นี่มันเป็นกฎของอธิปไตยจายตา; ท่านจึงทนอยู่ไม่ได้จึงต้องไปบวช. พอท่านบวชแล้วท่านก็มีปัญหาใหญ่อยู่อย่างว่า ทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร? นี่ถ้าท่านศึกษาให้ดี ท่านจะพบว่าพระพุทธเจ้าออกบวชเกี่ยวกันหาๆ อยู่ ๖ ปี จนกว่าจะตรัสรู้ขึ้น มีแต่การค้นหาว่าความทุกข์นี้เกิดมาจากอะไร ตลอด ๖ ปี. นั่นแหละมัน อธิปไตยจายตา. กัน อธิปไตยจายตา ด้วยอำนาจการบังคับของ อธิปไตยจายตา จนกระทั่งพบ อธิปไตยจายตา ว่าความทุกข์นี้

เกิดมาจากชาติ; แล้วก็ค้นต่อไปอีกว่าชาติเกิดมาจากอะไร ค้น อิทัปปัจจยตา ที่ ๒ ว่าชาติเกิดมาจากอะไร ก็มาจากภพ; ค้นว่าภพมาจากอะไร ก็มาจากอุปาทาน; อุปาทาน มาจากอะไร มันก็ อิทัปปัจจยตา ไปทีละอย่างๆ เหมือนที่พระสวตเมื่อตะกี้ : ว่ามันเป็นธรรมธาตุที่มีอยู่ก่อนแล้ว ที่พระตถาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นมา หรือจะไม่เกิดขึ้นมาก็ตามใจ ไม่รู้ไม่ชี้หมด ธรรมธาตุอันนี้มีอยู่ก่อนแล้ว. พระพุทธเจ้าจะเกิด ธรรมธาตุนี้ก็เป็นอย่างนั้น, พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด ธรรมธาตุนี้ก็เป็นอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้ค้นหา อิทัปปัจจยตา จึงได้พบว่า ความทุกข์ มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอุปาทาน อุปาทานมาจากตัณหา ตัณหา มาจากเวทนา เวทนาจากผัสสะ ผัสสะมาจากอายตนะ อายตนะมาจากนามรูป นามรูป มาจากวิญญาณ วิญญาณมาจากสังขาร สังขารมาจากอวิชชา; เลยนั้นไม่ต้องค้น เพราะค้นเท่าไรมันก็พบแต่อวิชชา. นี่ถ้าพูดเป็นหลักวิชา เป็นทฤษฎี ก็พูดอย่างนั้น. นี่คือ อิทัปปัจจยตา แต่ละข้อๆ เป็น ปฏิจสุมุปบาท และเป็น อิทัปปัจจยตา ว่า ทุกข์มาจากชาติ ชาติมาจากภพ ภพมาจากอุปาทาน ฯลฯ เหล่านี้เป็น อิทัปปัจจยตา หรือเป็นปฏิจสุมุปบาท ก็เรียกอยู่ทุกๆ ตอน ฉะนั้นมันจึง “ขึ้นสมอง” ท่าน : เมื่อ ก่อนแต่ตรัสรู้ ค็นที่จะตรัสรู้ ค็นที่จะตรัสรู้มันเป็นค็นสำคัญที่สุด, พิจารณา อิทัปปัจจยตา คือ ปฏิจสุมุปบาท นี่ในปฐมยาม. การพิจารณาปฏิจสุมุปบาท ในปฐมยามนั้น พิจารณาแต่ฝ่ายสมุทวาร คือ ปฏิจสุมุปบาท ฝ่ายที่เกิดทุกข์ : อวิชชา ให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ นี่เรียกว่า สมุทวาร. ในปฐมยาม พิจารณาแต่ฝ่าย สมุทวาร. พอสิ้นสุดของปฐมยาม เกิดความรู้แจ้งขึ้นมาว่าหนึ่ง เป็นอุทานออกมาทางปาก เป็นพุทธอุทานบทหนึ่งที่ว่า “เมื่อใด ธรรมะมาปรากฏ แก่พราหมณ์ผู้เพ่งหาความจริงอยู่...เพราะมารู้ว่าสิ่งทั้งหลายมาแต่เหตุ” นี่ก็เป็น ผลของการพิจารณา ปฏิจสุมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ตลอดปฐมยาม. พอตรัสรู้

หน้อยหนึ่ง ก็ตรัสออกมาเป็นพุทธอุทานที่หนึ่ง. มัชฌิมยาม ก็ตรัสรู้เพิ่มขึ้น เพราะพิจารณา ปฏิจัสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร ตลอดมัชฌิมยาม. พอสิ้นสุดแห่งมัชฌิมยามก็เปล่งอุทาน เป็นอุทานที่สอง ว่า “...ความสงสัยสิ้นไป เพราะรู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย”. ที่นี้พอลถึงปัจฉิมยามก็พิจารณา ปฏิจัสมุปบาท ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายสมุทยวาร และทั้งฝ่ายนิโรธวาร ในที่สุดแห่งปัจฉิมยาม ท่านตรัสรู้ถึงที่สุดและเปล่งอุทานที่สาม ที่ว่า “...เดี๋ยวนี้ มาร และ เสนา สิ้นไป เหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นมา กำจัดความมืดให้หายไป”. นี่คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วย การพิจารณา อิทัปปัจจยา ทั้งคืน. ทั้งคืนนี้ ช่วยจำไว้ด้วยว่าทั้งคืน : ปฐมยาม ก็พิจารณาสวนสมุทยวารตลอดยาม, มัชฌิมยามก็พิจารณาด้าน นิโรธวาร ตลอดยาม, ปัจฉิมยามก็พิจารณาทั้งฝ่าย สมุทยวาร และ นิโรธวาร ตลอดยาม; พอสว่างพอดีพร้อมกับตรัสรู้. แล้วทำไมจะไม่ “ขึ้นสมอง” ท่าน : ก่อนตรัสรู้ก็กินแต่ อิทัปปัจจยา, ในคืนตรัสรู้ก็ง่วนกันอยู่แต่ อิทัปปัจจยา.

ที่นี้ มาถึงตอนที่ว่า พอท่านตรัสรู้แล้วหยก ๆ นั้น คล้าย ๆ กับว่าท่านกลัวว่ามันจะหนีหายไปไหนเสีย อย่างนั้นแหละ ท่านก็นั่งพิจารณาทบทวนอยู่ที่นั่น ไม่ลุกจากที่ ไม่ไปฉันอาหาร ไม่ไปบิณฑบาต, นี่ตามพระกัมภีร์กล่าวอย่างนั้น, อีก ๗ วัน; ย้ำหัวตะปู้ อิทัปปัจจยา อยู่อีก ๗ วัน, ไม่ลุกไปบิณฑบาต ไม่ลุกไปถ่ายอุจจาระ บัสสวาระ ไม่ลุกไปไหน. ข้อความมันมีอย่างนี้ในพระกัมภีร์ ท่านจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามใจ; แต่อาตมาเชื่อ. การที่มันมีจิตใจจดจ่ออยู่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกินธรรมดา นั้นไม่หิวข้าว มันไม่ต้องไปถ่ายอุจจาระ บัสสวาระ ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ตั้งนั้นก็แปลว่าท่านย้ำ หรือยอมย่ำลงไปด้วยอิทัปปัจจยา อีก ๗ วัน. ที่นี้ที่ท่านเที่ยวสอนทุกอย่าง ๆ ที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีหัวใจอยู่ที่อิทัปปัจจยา ทั้งนั้น โดยเฉพาะเรื่องอริยสัจจ์ทั้งหมด ก็คือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยา. และท่านสอนเรื่อง ปฏิจัสมุปบาทมากที่สุด แต่เขาไม่ค่อยเอามาพูดกันให้ใครได้ยิน เขาถือว่ามันยาก

ไม่ต้องเอามาพูด เอาแต่เรื่องง่ายมาพูด เพราะฉะนั้นเราจึงได้ยินแต่เรื่องง่าย ๆ ทั้ง ๆ ที่เรื่องที่ยากที่สุดของเรื่องทั้งหมด คือเรื่อง ปฏิจัสสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา นี่เต็มไปด้วยหมกในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่เราเข้าใจหรือเราเห็นแต่เพียงว่าที่มันออกข้อถ้อยคำเหล่านั้นโดยตรง แต่ที่มันไปอยู่ในคำเหล่านั้นนั้นเราไม่รู้ เราไม่รู้ลึก ดังนั้นไม่มีอะไรเลยที่ว่ามันจะไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา. ธาตุทั้ง ๔ ธาตุทั้ง ๖ อะไรมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, อายตนะภายนอก อายตนะภายใน มันก็เป็น อิทัปปัจจยตา, นามก็เป็น อิทัปปัจจยตา, รูปก็เป็น อิทัปปัจจยตา, เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ความที่สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นสัมพันธ์กันโดยอาการอย่างนั้นอย่างนั้นก็ เป็น อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นพระไตรปิฎกทั้งหมด ทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทัปปัจจยตา; ถ้าไม่ฝ่ายเกิดก็ฝ่ายดับ ฝ่ายเกิดทุกข์หรือฝ่ายดับทุกข์.

ที่นี้คำที่แทนกันได้ยังมีอีก คือคำว่า **ธัมมัญญิตตา**. เมื่อพระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตา ๑๑ หน ใครสวดประหงนเสียก็ไม่ได้ยินทั้ง ๑๑ หน แต่เมื่อพระได้สวดคำว่า ธัมมัญญิตตานี้ ๑๑ ครั้ง. ธัมมัญญิตตา แปลว่า *ความตั้งอยู่ตามธรรมดา*. ความตั้งอยู่ตามธรรมดานี้ใช้แทนกันได้กับคำว่า อิทัปปัจจยตา. อิทัปปัจจยตา มันก็หมายถึงปรุงแต่ง ๆ ๆ นั้นแหละ คือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ได้มีอะไรอยู่หนึ่ง มีแต่ปรุงแต่งกันอยู่เรื่อย.

แล้วคำที่แทนกันได้อีกคำหนึ่งก็ว่า **ธัมมณियามตา** แปลว่า *กฎตายตัวของธรรมดา*. ความตั้งอยู่ตามธรรมดาก็ดี กฎอันตายตัวของธรรมดาก็ดี นี่ก็คืออิทัปปัจจยตา.

เท่าที่สวด ที่พระสวดไปเมื่อพระสวด คำว่า ธัมมธาคู ก็คือ อิทัปปัจจยตา. **ธัมมธาคู** แปลว่า *ธาตุแห่งธรรม*. ธรรมธาคู นี่ก็คือ อิทัปปัจจยตา : พระพุทธเจ้าจะเกิดก็ตาม พระพุทธเจ้าจะไม่เกิดก็ตาม ธรรมธาคูนี้มีอยู่แล้ว ก็แปลว่า อิทัปปัจจยตา

นี้มีอยู่แล้ว เป็น *ความตั้งอยู่แห่งธรรมดา* บ้าง, เป็นกฎตายตัวของธรรมดามัน, เป็น *ตถตา* คือความเป็นอย่างนั้นบ้าง, เป็น *อวิตถตา* คือความไม่เปลี่ยนเป็นอย่างอื่น นอกจากความเป็นอย่างนั้นบ้าง, หรือ เป็น *อนัญญตถตา* คือความไม่เป็นไปโดยประการอื่นบ้าง, นี่คือ *อิทัปปัจจยา*. ฉะนั้นคำสอนทั้งหลาย มันจึงเป็น *อิทัปปัจจยา* หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์.

พระพุทธเจ้าจะนิพพานอยู่หยก ๆ แล้ว ประโยคสุดท้ายพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอะไร? ทุกคนก็อาจจะนึกได้ ท่านตรัสว่า “ขยวธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” - *สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป สิ้นไปเป็นธรรมดา*; นั่นแหละคือ *อิทัปปัจจยา* สรุปท้าย; คำสั่งคำสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าบอกเราเรื่อง *อิทัปปัจจยา* ว่าสังขารทั้งหลายเป็น *อิทัปปัจจยา* : ความสิ้นไปก็เป็น *อิทัปปัจจยา*, ความเสื่อมไปก็เป็น *อิทัปปัจจยา*; ท่านทั้งหลายจงสร้างความไม่ประมาทให้เต็มพร้อมในทุกแห่ง นั่นก็เป็น *อิทัปปัจจยา* แล้วพอสิ้นคำพูดคำสุดท้ายท่านก็เวียน แล้วท่านก็นิพพาน.

การที่สังขารทั้งหลายต้องดับไป นี่ก็เป็น *อิทัปปัจจยา* ฉะนั้น *อิทัปปัจจยา* นั้นมันเป็นเสียจนถึงกับว่าไม่มีตั้งต้น หรือไม่มีที่สุด มันเป็นตลอดไป; และเป็นไปในทุกสิ่งทุกอย่าง ฉะนั้นจึงถือได้ว่าเป็นหัวใจของทุกสิ่ง. *อิทัปปัจจยา* คือตัวจริงของทุกสิ่ง หัวใจของทุกสิ่ง; *อิทัปปัจจยา* คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. ที่นี้ถ้านอกไปจากนั้น *อิทัปปัจจยา* ก็เป็นทุกอย่างที่มันเป็นอยู่ หรือมีอยู่ในโลกนี้ อย่างที่ได้บอกแล้วเมื่อตะกี้นี้ว่า อะไร ๆ มันเป็น *อิทัปปัจจยา* แม้แต่ก่อนหิน ก่อนดินขึ้นไป.

ที่นี้ก็อยากจะให้ย้ำหรือให้ทำความเข้าใจย้ำตรงคำว่า *ตถตา* เพื่อประหยัดเวลา. ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า เราพูดว่า *อิทัปปัจจยา* ๖ พยางค์ แต่ถือว่าเรา

พูดว่า ตตตา มันจะมี ๓ พยางค์. ถ้าพูดอย่างจีนพูดว่า “ยูสี่” ก็เหลือ ๒ พยางค์ *ความเป็นอย่างนั้น*. ถ้าพูดอย่างบ้านนอก ภาษาบ้านเมืองนี้ถือว่า พรกัณันแหละ มีเท่านั้นแหละ. ถามว่าอะไรเป็นยังงี้ อะไรเป็นยังงี้ ก็มีคำตอบว่าพรกัณันแหละ ไม่มีพรกัอื่น พรกัณันแหละ. อย่าดูถูกคำว่า “พรกัณันแหละ” นั่นแหละคือความจริงของสากลจักรวาล คือคำว่า ตตตา ในภาษาบาลี. *ตต* แปลว่า *อย่างนั้น*, *ตา* แปลว่า *ความเป็น* ความเป็นอย่างนั้น. พูดภาษาบ้านนอกธรรมดาว่า “พรกัณันแหละ” เช่นถามว่าความตายคืออะไร พรกัณันแหละ; ความเกิดคืออะไร พรกัณันแหละ; ความสุขคืออะไร พรกัณันแหละ; ความทุกข์คืออะไร พรกัณันแหละ. คนฟังว่าบ้าแล้ว บ้าแล้ว! นี่คือดีที่สุด จริงที่สุด ไม่บ้าที่สุด คือคำว่า ตตตา. หมายความว่าเมื่อใดเห็น ตตตา เมื่อนั้นจะไม่มีความหลง ไม่มีอวิชชา อีกต่อไป, จะไม่มีผู้หญิง จะไม่มีผู้ชาย, จะไม่มีได้ จะไม่มีเสีย, ไม่มีเกิด ไม่มีตาย, ไม่มีขึ้น ไม่มีลง, คือไม่มีทุกอย่างที่บัญญัติกันเป็นคู่ตรงข้าม; มันเป็น ตตตา เหมือนกันไปหมด ไม่มีอะไรนอกจาก ตตตา นั้น.

ฉะนั้นคนที่มีการตรัสรู้แล้วก็ตรัสรู้ ตตตา เหลียวไปทางไหน ก็เหมือนกันหมด จึงไม่เกิดความรัก ความชัง ไม่เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ในสิ่งใดได้; แล้วก็ทำอะไรให้ผิด หรือให้ถูกได้ มันเหนือความผิด เหนือความถูก; เรียกอีกทีหนึ่งก็ว่า มันเหนือความทุกข์ ไม่มีความทุกข์ เพราะเห็น ตตตา หรือว่าเห็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเห็นปัจจุสมุปบาท. เหล่านี้จะมาขยาย เป็นอริยสัจจ์ เป็นทุกข์ เป็นสมุทัย เป็นนิโรธ เป็นมรรค ขยายออกไปเถอะ มันก็ไม่พ้นไปจากความเป็น อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ถ้าเป็นนักภาษาบาลีสักหน่อย ก็ขอให้นึกถึงคำว่า “*ตตตต*”. คำว่า *ตตตต* นี้ไม่ใช่หมายถึงแต่พระพุทธเจ้า. ในทิวฎี ๑๐ คือ อันตคาทิกทิวฎี จะใช้

คำว่า “ตถาคต” ทั้งนั้นเลย แต่เรามาพูดเป็นไทย ๆ แปลว่า สัตว์. โหติ ตถาคโต ปรี มรณา; น โหติ ตถาคโต ปรี มรณา แปลว่า ตถาคตตายแล้ว – มี; ตถาคตตายแล้ว – ไม่มี. ที่ออกชื่อว่า ตถาคโต นั้นไม่ใช่ไปถึงพระพุทธเจ้า. คนที่เรียนมาแคบ ๆ จะคิดว่าตถาคโต นั้นหมายถึงพระพุทธเจ้า เลยเกิดปัญหาที่บ้าหลังที่สุดว่า พระพุทธเจ้า ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ หรือไม่เกิดอีก. ที่แก้คำว่า ตถาคตา นั้นแปลว่า สัตว์ สัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั่วไปเลย; คือว่า *มาอย่างนั้น* หรือ *ไปอย่างนั้น* เรียกว่า “ตถาคโต” มันก็คือ ตถตา. ในสัตว์ทั้งหลาย มีความเป็น ตถตา คือความเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่า ตถาคต : ไปอย่างนั้น หรือมาอย่างนั้น หรือ ะไรอย่างนั้น. *ตถาคต* แปลว่า *สัตว์ทั้งหลายทั่วไป* รวมทั้งพระพุทธเจ้า.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าท่านเรียกพระองค์เองว่า “ตถาคต” ก็แปลว่าท่าน ไม่ได้ยกตัวท่านขึ้นให้สูงกว่าเราแม่แต่คนเดียว สัตว์ทั้งหลายเป็นตถาคตอย่างไร, พระองค์ก็เป็นตถาคตอย่างนั้น. การที่พระองค์เรียกว่า “เรา ตถาคต” นี้เพื่อจะบอกว่า เราคือสัตว์เหมือนพวกเธอ คือเป็น ตถาคต เหมือนพวกเธอ. นั่นคือ สัตว์ทั้งหลายก็มีความเป็น ตถตา อยู่ในความเป็นสัตว์นั้น เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ชื่อว่าตถาคตด้วย. พระพุทธเจ้าก็แสดงไว้ชัดเจนแล้วว่า ฉันก็ตถาคต แก่ก็ ตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็คือตถาคต; คือท่านไม่สมควรเรียกพระองค์เองด้วยคำอื่น นอกจากคำว่า “ตถาคต”. นี่ก็แปลว่า เป็นการประกาศลัทธิ “ตถาคต” ไปในตัว; แล้วทรงลดพระองค์ หรือว่าจะเรียกว่าลดพระองค์ไว้ในฐานะที่เท่ากันกับสัตว์ทั้งหลาย คือเป็น ตถาคต เป็นผู้ไปอย่างนั้น มาอย่างนั้น อยู่อย่างนั้น ะไรอย่างนั้น คือว่า เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเหมือนกัน. เมื่อมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น แปลว่า เนื้อหนัง ร่างกาย กระดูก จิตใจ ะไรของท่าน ก็เหมือนกัน คือมันมี สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. ฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า *ตถาคต* นี้ให้ถี่ ๆ แล้วก็จะเข้าใจคำว่า *ตถตา* ได้ดี; หรือว่าถ้าเข้าใจคำว่า *ตถตา* ก็ก็จะเข้าใจคำว่า

ตถาคต ก็ เพราะว่าตถาคตก็คือผู้ที่มี ตถตา มีความเป็นอย่างนั้น ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. นั้นมันก็จะรวมไปถึงสัตว์เครื่องจ้านด้วย สุนัขและแมวก็เป็นตถาคต เพราะมันมีความเป็นตถตา. นี่จะเป็นเหตุให้พูดไปถึงว่า ในสุนัข ในพระพุทธรเจ้า ในอะไรก็มีความเป็น ตถตา เหมือนกัน; นี่เราพูดไม่ออก. เขาจะตำเภาว่า เรานี้ดูถูกพระพุทธรเจ้า. แต่พระพุทธรเจ้าท่านพูดเอง ว่าเป็นตถาคต สัตว์ทั้งหลายก็เป็น ตถาคต เราก็คถาคต ตัวเราตัวพระพุทธรเจ้าเอง ก็จัดไว้เป็นตถาคต คือมันเป็น ตถตา หรือเป็น อิทัปปัจจยตา หรือว่าเป็นลัทธิว่า ธรรมชาติ, ธรรมชาติล้วนๆ ไม่เป็นอะไรมากไปกว่านั้น. ธรรม - ธาตุ ธรรมชาติ นี่คือ อิทัปปัจจยตา มีความหมายว่า เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น; แล้วความที่มันไม่เป็นอย่างอื่นเลย มันจะเป็นแต่อย่างนี้ ก็เป็นว่าเพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงใช้คำรวมคำหนึ่งว่า **มันมีความเป็นอย่างนั้น**. ความเป็นอย่างนั้นๆๆ นี่คือ ตถตา. ผู้ใดมีความเป็น ตถตา ผู้นั้นคือ ตถาคต ฉะนั้นจึงเสมอกันหมด ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลอะไรพิเศษอะไรไปจากไหน. เมื่อมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลแล้ว ก็ไม่ต้องพูดถึงความผิดแผกแตกต่างกัน เพราะมันไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลเสียแล้ว ความต่างกันระหว่างบุคคลมันก็ไม่มี มันจึงมีแต่ ตถตา มันเลยเห็นความจริงที่สูงสุดว่าไม่มีอะไรนอกจากความเป็น ตถตา หรือความเป็น อิทัปปัจจยตา; นี่คือหัวใจของพุทธศาสนา.

อยากจะย้ำเพื่อกันลืมด้วยคำว่า **ให้ดูจนเข้าใจว่าไม่มีอะไรเลยที่ไม่ใช่ อิทัปปัจจยตา** นี่เสียก่อน; แล้วก็มาดูอีกทีว่าในพระไตรปิฎกทั้งแปดหมื่นสี่พันหัวข้อที่กล่าวไว้ ไม่มีเรื่องอะไรนอกจากเรื่อง อิทัปปัจจยตา. ในทางปริยัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการปฏิบัติก็ไม่มีอะไรนอกจาก อิทัปปัจจยตา, ในการที่ได้ผลของการปฏิบัติมาเป็นมรรค ผล นิพพานอะไร ก็ไม่มีเรื่องอื่นนอกจาก อิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น อิทัปปัจจยตา คำเดียวนั้นเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทั้งใน

ส่วนปริยัติ ทั้งในส่วนปฏิบัติ ทั้งในส่วนปฏิเวธ. ดังนั้นจึงขอร้องให้ท่านทั้งหลาย
ถือว่า **อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา.**

เมื่อพูดอย่างนี้มันกว้างกว่า มันหมกกว่า ที่จะพูดว่าอริยสัจเป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา; หรือว่าไม่ทำบาป ทำแต่กุศล ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นหัวใจ
ของพุทธศาสนา อย่างนั้นมันก็ยังไม่มากเท่า ยังไม่เก่งเท่า ยังไม่ดีเท่าที่จะพูดว่า
“อิทัปปัจจยตา คือหัวใจของพุทธศาสนา”.

จากคำ ๆ นี้แยกไปหาความทุกข์ก็ได้, แยกไปหาความดับทุกข์ก็ได้,
หรือจะไม่ไปไหนไม่เกี่ยวกับดับทุกข์ เป็น อพยยากฤต ไปหมดก็ได้เหมือนกัน. ทุกสิ่ง
เป็น อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของทุกสิ่งเป็น อิทัปปัจจยตา, การกระทำตาม
กฎเกณฑ์นั้นก็เป็น อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นถ้าพวกเราอยากจะมีพระเจ้ากับเขาบ้าง
ก็จงถือเอา อิทัปปัจจยตา ว่าเป็นพระเจ้า; แล้วจะเป็นพระเจ้ายิ่งกว่าพระเจ้า
ไหน ๆ หมดเลย; อย่างนี้ก็เสมอกัน. ถ้าเราถือเอา อิทัปปัจจยตา เป็นพระเจ้าแล้ว
เราจะมีพระเจ้ายิ่งกว่าไม่มีพระเจ้าไหนเหนือกว่า. พระเจ้าที่เขาถือ ๆ กันอยู่นั้น ถือผิด ๆ
พระเจ้าผู้สร้าง มันก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าผู้ทำลายก็ไม่มีอะไร
ยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าผู้คุ้มครองก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา,
พระเจ้าผู้อยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา, พระเจ้าคือ
ทุกสิ่ง ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า อิทัปปัจจยตา. ถ้าพุทธศาสนาจะมีพระเจ้ายิ่งกว่า
ก็มีที่ **อิทัปปัจจยตานี้เอง.**

สิ่งนี้มีอำนาจที่สุด มีอำนาจบันดาล ถึงกับว่า พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือ
พระพุทธเจ้าจะไม่เกิด “**ฉนฺทํกัณฺฐํ**” นั้น พระพุทธเจ้าตรัสเองว่า **อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว**

ตถาคทานิ, อนุปปาทา วา ตถาคทานิ - ตถาคตจะเกิดขึ้น หรือตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม อิทัปปัจจยตานั้ยังอยู่และมีอยู่แล้ว มีอยู่แล้วโดยไม่มีจุดตั้งต้น. นี่มันเหมือนกับพระเจ้า พระเจ้ามีอยู่โดยไม่มีจุดตั้งต้น ; คนมันเข้าใจผิดเองว่าเป็นคนเป็นอะไรมันก็มีการตั้งต้นไปเสีย. พระเจ้าที่แท้จริง ไม่ใช่คน ยิ่งกว่าคนมันคือกฎเกณฑ์อันนี้ ที่เราจะเรียกได้ว่า อิทัปปัจจยตา.

ทีนี้จะเอาอะไรกันอีกลองคิดดู : ถ้าจะพูดว่าพระเจ้าคือทุกสิ่ง หมายถึงทุกสิ่งก็คือ อิทัปปัจจยตา. แล้วสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้นทั้งหมดทุกสิ่ง มันก็คือ อิทัปปัจจยตา. กิริยาอาการของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา. ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตา. การปฏิบัติก็เป็น อิทัปปัจจยตา. ผลของมันก็เป็น อิทัปปัจจยตา.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ตัวธรรมชาติทั้งหลายคือ อิทัปปัจจยตา, กฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้งหลายก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา, หน้าที่ของมนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกฎเกณฑ์นั้น ก็คือ อิทัปปัจจยตา, ผลที่มนุษย์จะได้รับออกมาเป็นมรรค ผล นิพพานก็คือ อิทัปปัจจยตา; ฉะนั้นธรรมทั้งปวง ก็คือ อิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมันถือมัน โดยความเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็น อิทัปปัจจยตา; อย่าพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา. นี่คือหัวใจของพุทธศาสนาที่แท้จริง.

เพราะฉะนั้น ประโยคที่ว่า สัพเพ ธมมา นาลิ อภินิเวสยา นันแนละ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่เข้มข้นใกล้เคียงกันที่สุดกับคำว่า อิทัปปัจจยตา. เพราะมันเป็นอิทัปปัจจยตา มันจึงยึดมันถือมันไม่ได้ หรือไม่ควรจะยึดมันถือมัน. มันมาอยู่ที่คำว่า “อิทัปปัจจยตา”. ทีนี้ประหยัดแรงสำหรับจะพูดจะออกเสียง ก็ลดเหลือว่า “ตถตา”. ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนจำคำ ๒ คำนี้ไว้ให้ดี ตถตาคำหนึ่ง, อิทัปปัจจยตาอีกคำหนึ่ง ว่านคือทุกอย่าง และนี่คือหัวใจของพุทธศาสนาด้วย.

สำหรับวันนี้ อาตมาต้องการจะพูดเพียงแง่เดียวเท่านั้น คือแง่ไหนเท่านั้น คือให้รู้จักคำว่า “อิทัปปัจจยา” นี่คืออะไร ? เป็นอันว่าวันนี้เราพูดกันว่า อิทัปปัจจยา คืออะไร. ที่นี้พอรู้จัก อิทัปปัจจยา ดีแล้ว ต่อไปก็จะพูดในแง่อื่น มุมอื่น ที่มันเกี่ยวเนื่องกัน; จะได้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือว่ามีความรู้ที่มันแจ่มแจ้ง ยิ่งขึ้นไปอีก.

ในวันนี้พูดโดยหัวข้อว่า อิทัปปัจจยา คือหัวใจของ พุทธศาสนาด้วย, และพูดโดยกว้างที่สุดว่า อิทัปปัจจยา คืออะไรด้วย. พูดว่าอิทัปปัจจยา คืออะไร ก็พอแล้ว พอรู้ว่าคืออะไร มันก็รู้ได้เองว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา หรือเป็นหัวใจของสากลจักรวาล เป็นหัวใจของความจริงทั้งหมด เป็นหัวใจของอะไรก็ไม่มีแรงจะพูด.

วันนี้ขอหยุดไว้แต่เพียงเท่านี้.